

KAYARCIK KÖYÜ'NDEN DERLENEN ATASÖZÜ VE DEYİMLER ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

THE PROVERBS AND IDIOMS COMPILED FROM A SURVEY OF VILLAGE KAYARCIK

Bahar OSANMAZ²

ÖZET

Ağız araştırmalarında derleme çalışmalarının önemi büyüktür. Dil yaşayan bir unsurdur ve kültürün bir ögesi olarak en iyi gözlemlenebileceği yer kullanıldığı kültür çevresidir. Bu anlamda, bir milletin dilini oluşturan kültür öğelerinin en iyi görülebileceği yer de atasözü ve deyimleridir. Bu çalışmanın amacı halk ağzında yaşayan atasözü ve deyimleri kayıt altına almak, hem söz varlığı hem de ağız özellikleri açısından inceleyerek bölge ağızlarına katkıda bulunmaktır. Bu doğrultuda Adana'nın Tufanbeyli ilçesine bağlı Kayarcık Köyü'nden derlediğimiz atasözü ve deyimler sözvarlığı ve ağız özellikleri açısından genel olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deyim, Atasözü, Derleme, Ağız, Söz Varlığı.

ABSTRACT

Compilation in the dialect researches has great importance. Language is a living element and the cultural environment in which it is used is the best place to observe it. In this sense, the best place to see the cultural elements that consist the language of a nation is proverbs and idioms. The purpose of this study is to make contribution to regional dialects by recording the idioms and proverbs of folkloric dialect and examining them in terms of both in vocabulary and in dialect properties. Accordingly, the proverbs and idioms gathered in Kayarcık village, Tufanbeyli, Adana, have been assessed in terms of vocabulary and dialectic features.

Keywords: Idiom, Proverb, Collecting, Dialect, Vocabulary.

1 Bu makale Bahar Osanmaz'ın "Kayarcık Köyü Monografisi", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2013, Yayınlanmamış Lisans tezinden geliştirilmiştir.

2 Yüksek lisans öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / bahar_osanmazz@hotmail.com

GİRİŞ

Atasözleri ve deyimler yaratıldığı toplum içinde zamanla çok defa gerçek anlamları yerine mecazlı bir anlam kazanarak, halka mal olmuş kalıplaşmış söz birlikleridir. Atasözlerinde toplumsal kavramlar ve kurumlar üzerine bir takım bilgilere rastlanır. Ömer Asım Aksoy'un da belirttiği gibi; "Atasözleri sosyoloji, felsefe, tarih ve ahlaki yönden incelenmesinin yanı sıra psikolojik yönden inceleme ve araştırma konusu edilmeye değer millî varlıklar deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından çok önemli dil yapılarıdır" (Aksoy, 1965:13). Atasözleri toplumun dününde, bugünün deveyarınında geçerli olacak yaşam biçimlerini, ahlak kurallarını belirleyerek, toplum düzenini oluşturur (Çotuksöken, 1979: 7). Adana'nın Tufanbeyli ilçesine bağlı Kayarcık Köyü'nden derlediğimiz atasözü ve deyimler üzerinde durduk. Bu çalışmada uzun uzadıya atasözü ve deyim ne olup olmadığı üzerinde durmadık. Derlediğimiz ürünlerin ilgi bölüm başlarında atasözü ve deyim ne olduğunun anlaşılabilmesi ve derleme ürünlerimizin bu anlamda taşıdığı özellikleri görebilmek adına atasözü ve deyimle ilgili genel bilgi vermekle yetindik. Ardından derlediğimiz ürünleri söz varlığı ve ağız özellikleri açısından incelemeye geçtik. Teknolojinin hızla yaygınlaştığı tek tip kültürleşmenin hakim olmaya çalıştığı bir dönemde derleme çalışmalarının önemi apaçık ortadadır. Bu tür derleme çalışmalarının artması Türk diline ve öz kültürüne yapılmış önemli bir hizmettir. Daha önce, bu doğrultuda yapılmış „Dokuz tekne Köyü'nden Derlenen Atasözü ve Deyimler Üzerine Bir İnceleme" (Torun, 2014) isimli çalışmadan yöntem olarak yararlanmakla birlikte, makalemizin inceleme konusu olan atasözü ve deyimleri 2013 yılında tarafımda tamamlanan „Kayarcık Köyü Monografisi" adlı lisans tezi oluşturmaktadır. Kayarcık Köyü Adana'nın Tufanbeyli ilçesine 18 km uzaklıktadır. Köyde Oğuz-Türkmen yaşam biçiminin izleri görülür. Ekonominin tarım ve hayvancılığa bağlı olduğu köy, bugün yaylak olarak kullanılmaktadır. Genç nüfusun çoğu büyük şehirlerde yaşamaktadır. Bu doğrultuda Kayarcık Köyü'nden derlediğimiz atasözü ve deyimleri sözvarlığı ve ağız özellikleri açısından inceledik. Çalışmamızın ana kaynağını, Türk Dil Kurumu'nun 2 cilt halinde 1969 ve 1971 yıllarında yayımladığı *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* oluşturmaktadır. Derlediğimiz atasözü ve deyimleri öncelikle BAAD'de yer almadığı noktasında incelemeye tabi tuttuk. Bu yönde derlediğimiz atasözü ve deyimleri BAAD'de yer alanlar ve almayanlar olmak üzere ikiye ayırdık. Böylelikle BAAD'de yer almayan atasözü ve deyimlerin ne olduğu ortaya çıkmış oldu. Bu sonuç da çalışmamızın önemini gösteren noktalardan biridir. Çalışmamızı sözvarlığı yanında ağız özellikleri açısından incelemek bir diğer amacımız olduğundan, derlediğimiz atasözü ve deyimleri yöre insanının ağız özelliklerine göre yazı diline yansıtmaya çalıştık. Bunun yanında standart yazı dilindeki söyleyişlerini parantez içinde verdik. Anlamalarını açıkladık. İncelediğimiz atasözü ve deyimlerden BAAD'de yer alanların ne şekilde yer aldığını görebilmek adına da atasözü ve deyimleri sözlükte yer alış biçimiyle köşeli parantez içinde verdik. Derlediğimiz atasözü ve deyimlerde, argo ya da kaba söz olarak adlandırılacak bazı kelimeler diğer atasözü ve deyim sözlüklerinde de yer aldığı için, bunları olduğu gibi vermekte bir sakınca görmedik. Bu çalışmayla, bölge ağızlarında yaşayan atasözü ve deyimlere katkıda bulunmayı, unutulup gitmelerini önlemeyi amaçladık.

Atasözleri

Atasözleri bir ulusun ortak görüş ve inanışlarının dile getirildiği, çok defa gerçek anlamları yerine mecazlı anlam kazanarak, sözlü gelenek içinde nesilden nesile aktarılan kalıplaşmış ifadelerdir. Atasözleri toplumun yaşam biçiminin, kültür öğelerinin yer aldığı belgesel miras niteliğindedir. Kısa kalıplarının içinde çok derin anlamlar barındırırlar. Boratav (1995) atasözlerini iki ana başlık altında toplamıştır:

Asıl atasözleri:

- Bir yargıyı ya da bir gözlemi kapsayan atasözleri,
- Dolambaçsız, açık öğüt, akıl verme ya da yasaklama biçiminde olan atasözleri,
- Fıkra edası taşıyan atasözleri.

Atasözü değerinde deyimler (s.120-122):

Biz de derlediğimiz atasözlerini içerik olarak incelediğimizde büyük çoğunluğunun “asıl atasözleri” olduğunu görürüz. Çalışmamızda atasözü olarak değerlendirilebilecek 14 örnek tespit ettik. Bu örneklerden 3 tanesi BAAD’de yer alırken, geri kalan 11’i BAAD’de yer almamaktadır.

BAAD’de Yer Alan Atasözleri

Tandır³ başında ba:⁴ dikmek gölaydır (*Tandır başında bağ dikmek kolaydır*): Hayal etmek kolaydır, esas sorun hayali gerçekleştirilemek, uygulamaya koyabilmektir [BAAD, 1.C., s. 191/-Gaz.].

Allah deldi: bo:azı rızksız bırakmaz: Allah yarattığı her kulunun kısmetini de beraberinde gönderir, aç bırakmaz [BAAD’de „Allah deldiği boğazı aç komaz”, 1.C., s. 39 / -Gaz.].

Analı o:lak yarda, anasız o:lak yerde oynar: Arkası güçlü olanlar korkmadan en tehlikeli işlerde bulunabilirken, kimsesi olmayan güçsüz insanlar kendilerini koruyabilmek adına tehlikesi olmayan işlerde bulunurlar. [BAAD”*Analı kuzu gökte, anasız kuzu yerde oynar*”,1.C., s. 42 / -Ada. ;Yenice *Tarsus- İç. ; *Taşova].

BAAD’de Yer Almayan Atasözleri

Böyük daşnan batman⁵ döverler, güccük daşnan göt silerler (**Büyük taş ile batman döverler, küçük taş ile göt silerler**): Ağırbaşlı insanlar kimsenin oyuncağı olmaz, saygı duyulurken, kendini bilmez cahil insanlar kolay hırpalanırlar.

3 Tandır: Yere çukur kazılarak yapılan bir fırın türü (TS, 2011: 2260).

4 “:” işareti kaynaşma sonucu oluşan ünlü uzunluklarını göstermek için kullanılmıştır.

5 Batman: Büyük su testisi, büyük çömlek (DS II, 572).

Evvelide bo duk⁶, bo a ğazı dokuduk (*Evvelde baktuk, boka kazık dokuduk*): Geçmişte de şimdi de yoksulluğun, kötü olayların peşi bırakmaması.

Gütd: iki geçi, ıslı: da: daşı dutdu (*Güttüğü iki keçi ıslığı dağı taşı tuttu*): Yaptığı işi çok önemli göstermek.

Her köyün sovan do:rayışı farklıdır (*Her köyün soğan doğrayışı farklıdır*): Herkesin bir işi yapma yöntemi farklıdır.

Irgatın kötüsü ikindiden sonra ivermiş: Çalışmaya niyeti olmayan, bir işi isteksiz yapan, yaptığı işin sonunu tam getirmez, kaytarır. Baştan savma yapar.

Yol yazının⁷ otunu vër devenin a:zına (*Yol yazının otunu ver devenin ağzına*): Bedavadan işini yaptıran, haksız kazanç sağlayanlar.

Okumayı sevmeyene do uz hoca, geçinmeyi bilmeyene do uz ğoca az (*Okumayı sevmeyene dokuz hoca az, geçinmeyi bilmeyene dokuz koca az*): Bir kişiye istemediği, sevmediği bir şey için hangi imkanlar sağlanırsa sağlansın az gelir.

Deyimler

Deyimler, duygu ve düşüncelerimizi dikkati çekecek bir ifade ile anlatan isim, sıfat, zarf, basit bir fiil ve birleşik fiil görünüşlü gramer şekilleridir (Elçin, 1997: 457).

Ali Öztürk, deyimleri meydana gelişleri bakımından üçe ayırmaktadır: a) Fıkralardan kaynaklanan deyimler b) Toplum hayatında sıkça yaşanan olayları ifade eden kavramlar c) Gelenekleşmiş tutumları, özetleyen tanımlayan kavramlar (Öztürk, 1986:321). Çalışmamıza konu olan deyimlere baktığımızda, toplum hayatında sıkça yaşanan olayları ifade ettiğini görürüz. Büyük kısmı bölgeye özgü, kalıpsallaşmış yapıları içinde gelenekleşmiş tutumları özetleyen kavramlar olduğunu görürüz.

Çalışmamız sonucunda 23 deyim tespit ettik. Bu deyimlerin 4 tanesi BAAD'de yer alırken geri kalan 19 tanesi yer almamaktadır. Derlediğimiz deyimlerin çoğu yöreye özgüdür.

BAAD'de Yer Alan Deyimler

A:zına çöp ölçmek (*Ağzına çöp ölçmek*): Birinin ağzını aramak, laf almaya çalışmak [BAAD'de „Ağzına ip ölçmek” 1.C., s. 219 / -Gaz.].

İmirin iti gibi gezmek: Amaçsız dolaşmak. [BAAD'de „İmirin iti gibi titremek” 1.C., s. 335 / -Mersin, *Feke, *Kozan, *Ada. ; -Ta.].

Tazı bizim çulu başğasının: Bir kişinin yeni giysi giymesi [BAAD'de „Tazı bizim amma çulu bizim değil” 1.C., s. 391 / -Gaz. ; *Ereğli, -Kn.].

6 : Bazı kelimelerde söylenmeyen “k” sesini ifade etmektedir.

7 Yazı: Düz yer, ova, kır (TS, 2011: 2560).

A:zına kemçilmek (Ağzına kemçilmek): Birini taklit ederek dalga geçmek [BAAD'de „Ağzına ökenmek” 1.C., s. 215 / -Pazarören, *Pınarbaşı –Kn.].

BAAD'de Yer Almayan Deyimler

Boyca:zı devrilmek (Boycağızı devrilmek):Ölmek.

Börke⁸çökmek: Hızlıca kaçmak, uzaklaşmak.

Cıvıtı çıkma : Baştan aşağı ıslanmak.

Cevzelemek: Saçmalamak, ne dediğini bilmemek.

Cip gökçek: Çok güzel.

Dabanı⁹ğara: Sevilmeyen, uğursuz kişi.

Domuşup¹⁰ğalma : Üşümek, titremek.

Galey¹¹bazara hareket etmek: Plansız hareket etmek.

Gavur süd:¹² Pis işlerle uğraşan kişi, hileci.

Gevre:ni içine dürmek: Ayıbını ve kusurlarını örtmek.

Gişiye gitmek: Evlenmek.

Ğuburcuk ğusma : Kan tükürmek, hastalanmak.

Hubbu:n ğubbu:nu okutma : Uğraştırmak, oynatmak.

Mut vèrmek: Bir malı parasız vermek.

Par dutuş olma : Telaşlanmak.

Yan çen olma : Aşırı kilo almak.

Şad şadıman olma : Aşırı derecede ilgilenmek.

Patatis elemek: Boş yere konuşmak.

8 Börke: Bu kelime Derleme Sözlüğü'nde «kaçmak» anlamında «börke basmak» şeklinde yer alır (DS, II, s. 770).

9 Daban: Ayağın altı,taban (DS IV, s. 1313).

10 Domuşmak: Soğuktan üşüyen hayvan ve insan. Büzülmek, büzülerek oturmak (DS IV, s.1554).

11 Galey: Kalay (DS VI, s. 1901).

12 Südük: Sidik (DS XII, s. 4710).

Pirenin götüne dü:n gurma (Pirenin götüne düğün kurmak): Boyundan büyük iş yapmak.

Atasözü ve Deyimlerde Görülen Ağız Özellikleri

Derlenen atasözü ve deyimlerde görülen başlıca ses ve biçim özellikleri şunlardır:

1. Kelime başında t- / d- değişimi görülür: *taban*→*daban*, *taş*→*daş*, *tut*→*dut-*, *tutuş-* →*dutuş-*

2. Sonu k, t ötümsüz ünsüzüyle biten kelimelere, t ile başlayan bir ek geldiğinde, ekin d'li şeklinin kullanıldığı görülür: *boktuk* →*bokduk*, *güttüğü*→ *gütdü*:

3. Kelime başında - /ğ- değişimi görülür: *olay*→*ğolay*, *azık*→*ğazzık*, *oca*→*ğoca*, *us-* →*ğus-*, *ur-* →*ğur-*

4. Bir kelimedede p- / b- değişimi görülür: *pazar*→*bazar*

5. Bir kelimedede -ğ- / -v- değişimi görülür: *soğan* →*sovan*

6. Bazı kelimelerde iç seste -ğ- sesinin erimesiyle kaynaşma olmuş ve bunun sonucunda eriyen ünsüzden önceki ünlüde uzama meydana gelmiştir: *bağ* →*ba:*, *deldiği* →*deldi:*, *boğaz* →*bo:az*, *oğlak*→*o:lak*, *güttüğü*→*güttü:*, *ıslığı*→*ıslı:*, *dağ*→*da:*, *doğrayış*→*do:-rayış*, *ağzına*→*a:zına*, *boycağızı* →*boyca:zı*, *südüğü*→*südü:*, *gevreğini* →*gevre:ni*, *hubbuğun* →*hubbu:n*, *gubbuğun*→*ğubbu:n*, *düğün* →*dü:n*

7. „daşnan” kelimesi „*daş+ile* →*daşile*→*daşilen*→ *daşlan* →*daşnan*” şeklinde bir gelişim göstermiş olmalı.

8. Bir kelimedede, iç seste z sesinin ikizleştiği görülür: *kazık* →*ğazzı*

9. „patatis” kelimesinde son hecedeki -e- ünlüsü darlaşarak -i- olmuştur.

10. Kelime başında t- / d- değişimi görülür: *taş* → *daş*, *tutuş-* → *dutuş-*, *taban*→*daban*

11. İç seste bir örnekte - / -ğ- değişimi görülür: *baş a* → *başğa*

12. Derlediğimiz ver- fili kapalı e' lidir: *ver*

13. Kelime başında k- / g- değişimi yaşanan iki örnek vardır: *küçük* → *güccük*, *keçi* → *geçi*

14. İç seste -ç- sesinin ikizleşip -cc- olduğu bir örnek vardır: *küçük* → *güccük*

SONUÇ

Yaptığımız derleme çalışmasının sonucunda 23 deyim, 14 atasözü örneğine ulaştık. Bölge ağızlarına katkıda bulunmak amacıyla yaptığımız çalışmada 23 deyimden 4 tanesi BAAD'de yer alırken, 14 atasözünden de 3 tanesi yer almaktadır. Bu noktada üzerinde çalıştığımız deyimlerden 19 tanesi, atasözlerinin de 11 tanesi bölgeye özgüdür.

Derlediğimiz atasözü ve deyimlere yaşam biçimi açısından baktığımızda hayvancılık ve tarımla ilgili kelimeler göze çarpmaktadır. Atasözü ve deyimlerde geçen „batman, keçi, deve, ırgat, patates, tandır” gibi sözcükler tarım ve hayvancılığa sahip toplumun kültür sözcükleridir. Sınırlı sayıda örnekle genelleme yapmak zor olsa da bu örnekler bile yöre insanının yerleşik düzene dahil olduklarını gösterir niteliktedir. Bu çalışmayla derlemeyi yaptığımız yöre insanının yaşam biçiminde hayat bulan deyimleri, atasözleri, kelimeleri ortaya çıkarmış olduk.

Derlediğimiz atasözlerinin büyük çoğunluğu geniş zaman kipindedir. Genelde tek yargı içermektedir. Yörede kullanılan atasözlerinin çoğunluğunun, aç gözlü olmama, yardımlaşma, çalışma, fakirlik, kısmet, kibirlilik... ile ilgili olduğu görülür. Derlediğimiz atasözlerine içerik olarak baktığımızda, verilmek istenen yargı doğrudan, dolambaçsız, açık öğüt verme yoluyla oluşmuş olduğu görülür.

Derlediğimiz deyimlerin ise hemen hepsi yöreye özgüdür. Büyük çoğunluğu günlük hayatta sık sık kullanılmaktadır. Argo niteliğinde olanlar çok azdır. Derlediğimiz atasözü ve deyimlerde, yöre insanının günlük hayatta yaşadıkları olayları ifade ediş biçimlerini standart dilden oldukça farklı ve çoğu ağız sözlüğünde olmayan kelimelerle ifade eder.

KAYNAKÇA

- AKSOY, ÖmerAsım. (1965). Atasözleri ve Deyimler. Ankara: TDK Yayınları.
- BAAD: Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I, II (1996).Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili.(1984). 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf.(1979). Atasözlerimiz. İstanbul: Varlık Yayınları.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf.(1992). Deyimlerimiz.İstanbul: Özgül Yayınları.
- DS: Derleme Sözlüğü 1-12 (1993).Sayı:211. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ELÇİN, Şükrü.(1997). Halk Edebiyatına Giriş. Ankara:Akçağ Yayınları.

OSANMAZ, Bahar. (2013).Kayarcık Köyü Monografisi. Yayınlanmamış Lisans Tezi.
Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana .

TORUN, Yeter.(2004).”Dokuz tekne Köyü’nden Derlenen Atasözü ve Deyimler Üze-
rine Bir İnceleme”.Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
Sayı: 13(1), ss. 185-192.

Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZTÜRK, Ali. (1986).*Türk Anonim Edebiyatı*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık.